

Tillitens betydning

//]]]]>]]>

(Illustrasjon: iStock)

Den tyske arbeidslivsforskeren Ulrich Beck (1999; 2002) mener at mens modernitetens konflikter dreide seg om fordeling av materiell velferd, dreier konflikter i «den andre moderniteten» seg om fordeling av risiko. Moderne risiko skyldes ifølge ham menneskelig handling, snarere enn naturens luner, skjebnen eller guddommelige krefter. Den er typisk vanskelig eller umulig å fastslå, med konsekvenser som ikke kan avgrenses i tid og rom. I denne tredje og siste artikkelen vil jeg diskutere om usikkerhet og mistillit knyttet til mat kan sees på som en respons på slike nye former for «risiko».

Mat og makt er temaet for en denne artikkelserien av Unni Kjærnes, seniorforsker ved Statens institutt for forbruksforskning. Dette er siste og tredje artikkel i serien.

LES OGSÅ: [Del 1: Troen på forbrukernes frie valg](#) • [Del 2: Mat og moral](#)

Mistillit: usikkerhet eller kritikk?

Bearbeiding av mat, fra genmodifiserte frø og høner i bur til ferdigpakke middagsretter, ble utviklet blant annet med tanke på å håndtere mulige farer. Men i risikosamfunnet anses også slik behandling å introdusere nye farer – for mennesker, dyr og miljø og for fremtidige generasjoner. Samtidig har økende kompleksitet i produksjon og regulering ført til at systemet er blitt mer uforutsigbart, fragmentert og motsetningsfylt., der folk blir nødt til selv å ta ansvar for eget hverdagsliv og livsløp. Et individualisert ansvar representerer frihet (til å velge), med rom for kreativitet og fleksibilitet og forenkling av hverdagen. Men det innebærer også dilemmaer, frustrasjon og usikkerhet. Beck legger vekt på at strukturelle begrensninger påvirker hvordan folk kan ivareta dette ansvaret. Mangel på kunnskap, asymmetriske maktrelasjoner og ulik fordeling av ressurser påvirker i stor grad hva slags frihet folk har (Beck and Beck-Gernsheim 2002). Mangelen på innsyn og kontroll gjør at vi må ta en sjanse. Hvem skal vi stole på? Den engelske sosiologen Anthony Giddens (1994) hevder at tillit har blitt viktigere, men også vanskeligere å opprettholde.

Som jeg tidligere har beskrevet, kan en forstå folks bekymring for helse og miljø, så vel som kvalitet, ernæring, dyrevelferd og barnearbeid, som uttrykk for endrede relasjoner i matsystemet (Almås 1999). Nye saker har kommet på dagsorden og gamle har endret form. Det er likevel ikke klart hvorvidt diskusjonen først og fremst reflekterer individuell usikkerhet og grunnleggende ukontrollerbar risiko. Den kan også være uttrykk for mer konkret politisk uenighet, misnøye med matkvaliteten, og bekymringer over sosial rettferdighet. Mens mistilliten i det første tilfellet ofte tolkes som et privat og personlig fenomen, tolkes den i det andre som kritikk, altså at tillit spiller en

mer sosial og politisk rolle. Statsviteren Sydney Tarrow (2000) mener for eksempel at ulike uttrykk for mistillit er koplet til en politisering av mat de senere årene. En mer kritisk offentlighet representerer ikke nødvendigvis mangel på trygghet; det kan tolkes som relevante, dynamiske og aktive uttrykk for misnøye, som tilbakemelding og ønske om å påvirke matsystemets aktører (Halkier and Holm 2006).

Tillit til institusjoner

Framfor alt uttrykker dette at det stilles spørsmål ved fordeling av makt i marked og politikk. Når folk har fått mindre direkte kontroll over hvordan maten blir produsert og bearbeidet, har behovet for tillit til institusjoner og systemer økt enormt. Dette er i sin tur reflektert i anstrengelser for å utvikle og gjenoppbygge tillit. Systemteoretikeren Niclas Luhmann (1979) ser tillit som en effektiv måte for å redusere kompleksiteten i moderne samfunn. Tillit blir altså ikke bare en del av problemet, men også en del av løsningen, der moderniseringsprosesser bidrar til å bedre tillitsrelasjonene og forutsetningene for tillit. Dette åpner for at det kan være både negative og positive tendenser når det gjelder tillit til mat.

I en sammenlignende europeisk studie viste vi at noen steder, som i Norge, tas tillit til matinstitusjoner mer eller mindre for gitt (Kjærnes et al. 2007). Troen er stor på at myndighetene beskytter oss, med utbredt lojalitet til det norske systemet. I et land som Storbritannia har tillit til mat vært mye mer betinget de senere årene og politiseringen har vært sterk. Men tross politisk turbulens og mobilisering, ser det ut til at britene ikke stiller så mye spørsmålsteget ved selve det institusjonelle grunnlaget og samlet sett er tilliten til mat relativt høy. Mange briter synes å tro at aktivt press og kritikk av supermarkedskjeder, industri og myndigheter kan gi bedre håndtering av risiko. Dette står i kontrast til den utbredte svikten i institusjonell tillit som vi finner i land som Russland og Italia (Berg et al. 2005; Kjærnes et al. 2007). I slike tilfeller prøver folk gjerne å gjenvinne direkte kontroll ved å holde seg til personlige relasjoner; kjøpe egg direkte fra bonden, kjøtt fra slakteren en har kjent i mange år. Forholdet til statlige og store kommersielle aktører er preget av maktesløshet.

Institusjonalisering av mistillit

Europeeres tillit til mat har vekslet over tid, men det er vanskelig å finne dokumentasjon for noen klart nedadgående tendenser. Matinstitusjoner synes imidlertid å ha blitt mer følsomme for offentlig kritikk. For multinasjonale selskaper med globale forsyningskjeder kan selv små fall i etterspørsel gir bekymring og publisering av en problematisk sak gir frykt for renomméet.

Som svar på dette er det utviklet nye kontrollsystemer med vekt på tredjepartskontroll og gjennomsiktighet. Men, igjen med referanse til ubalanse i makt og kunnskap, øker ikke dette uten videre forbrukernes innflytelse. Der forbrukerkritikken har vært mest aktiv, har vi også sett utvikling av kanaler for å uttrykke skepsis, misnøye og ønsker om endring. Slike prosesser har i generelle termer blitt karakterisert som en «institusjonalisering av mistillit» (Braithwaite 1998; Luhmann 1979),

som en måte å bygge tillit på. Det er store variasjoner i Europe når det gjelder i hvilken grad forbrukerstemmer får komme til uttrykk i regulering av matsystemet. Manglende kanaler og innsyn kan gå bra så lenge det ikke blir satt grunnleggende spørsmålstegn ved hvor godt dette systemet fungerer (som i Norge), men kan bli veldig problematisk om det skjer.

Forbrukeransvar og tillit i Norge

Mistillit kan altså være uttrykk for individuell usikkerhet og maktesløshet. Men det er viktig å se at det kan være utløsende for aktivisme og kan representere et viktig og konstruktivt element i den nye matpolitikken.

Sammenlignet med mange andre land har omfanget av forbrukeraktivisme vært lite i Norge og offentligheten har ikke vært særlig kritisk. Diskusjon av problemer blir sjelden koplet til mer generell systemkritikk. Dette kan sees som uttrykk for at betingelsene er annerledes, at norsk matpolitikk i liten grad er preget av 'avansert liberalisme'. Politisering av mat dreier seg i liten grad om konflikter mellom produsenter og leverandører på den ene siden og forbrukere på den andre. Det er lett å finne grunnlag for dette i annerledesheten i hvordan det norske matvaremarkedet styres. Norsk matpolitikk er bygget opp rundt statlig beskyttelse av norske produsenter. Det har ikke bare gitt mindre importkonkurransen, men også et system med få aktører og lite vekt på differensiering av mattilbudet. Det er få merkeordninger. Hovedsaken i diskusjon om ansvarlige forbrukervalg dreier seg her om å velge mat med norsk opprinnelse. Også forholdet mellom stat og forbrukere er annerledes. Sterk statlig beskyttelse av forbrukerne, såkalt «mattrygghet», bidrar til å legitimere systemet. En slik beskyttelse innebærer lojalitet, en passiv form for tillit. Den «velgende forbrukeren» – usikker og maktesløs eller selvbevisst og aktivistisk – ser vi lite av.

Jeg har i denne serien på tre artikler diskutert den nye forbrukerrollen, der jeg har brukt mat som eksempel. Særlig har jeg lagt vekt på hvordan denne nye rollen er del av en ideologi preget av individualisering og moralisering. Dette er koplet til endrede styringsformer, med mer indirekte styring basert på frivillighet og tilrettelegging. Som forbrukere får vi større frihet, men det skapes også nye avhengigheter og maktformer. I denne sammenheng kan mistillit i stor grad forstås som reaksjoner på konkrete saker, urettferdighet og mangel på innflytelse. Jeg har argumentert for at forbrukermakt må undersøkes konkret og empirisk. Det paradoksale svaret er da at selv om det er enkelt å forstå de senere tiårenes diskusjoner om mat som typisk for avansert liberalisme, så er reaksjonene på disse utfordringene vi har sett i norsk matpolitikk mer typisk velferdsstatlige og det reflekteres også i forbrukerrollen – passiv men lojal.

Litteraturhenvisninger

- Almås, R. 1999. «Food trust, ethics and safety in risk society». I *Sociological Research Online* 4 (3):1–9.
- Beck, U. 1999. *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. og E. Beck-Gernsheim. 2002. *Individualization. Institutionalized Individualism and*

- its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Berg, L., U. Kjærnes, E. Ganskau, V. Minina, L. Voltchkova, B. Halkier og L. Holm. 2005. «Trust in food safety in Russia, Denmark and Norway». I *European Societies* 7 (1):103–30.
 - Braithwaite, J. 1998. «Institutionalizing distrust, enculturating trust». I *Trust and Governance*, red. V. Braithwaite og M. Levi. New York: Russel Sage Foundation.
 - Giddens, A. 1994. «Replies and critiques. Risk, trust, reflexivity». I *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, red. U. Beck, A. Giddens og S. Lash. Cambridge: Polity Press.
 - Halkier, B., and L. Holm. 2006. «Shifting responsibilities for food safety in Europe. An introduction». I *Appetite* 47 (2):127-33.
 - Kjærnes, U., M. Harvey og A. Warde. 2007. *Trust in Food. A Comparative and Institutional Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
 - Luhmann, N. 1979. *Trust and power: two works*. Chichester: John Wiley & Sons.
 - Tarrow, S., S. J. Pharr, og R. D. Putnam. 2000. «Mad cows and social activists: contentious politics in the trilateral democracies». I *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.